

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE FİİL TÜRETEN YAPIM EKLERİNİN DİZİLİM BİÇİMLERİ¹

ARRANGEMENT PATTERNS OF VERB-DERIVING SUFFIXES IN TURKISH

Mustafa KARATAŞ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
mustafakaratas@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8165-4166

Esmâ ÇİÇEK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
duzgun.06@hotmail.com
ORCID: 0009-0009-5171-2634

Geliş Tarihi:

23.06.2025

Kabul Tarihi:

20.08.2025

Yayın Tarihi:

28.09.2025

Anahtar Kelimeler

Yapım Eki Dizilim
Biçimleri,
Yapım Eki Dizilim
Biçimleri Kataloğu,
Eklenme Ağacı,
Köktaş Sözcük
Ailesi,
Yapım/Türetim
Ekleri.

Keywords

Derivational Suffix
Ordering Patterns,
The Index of
Derivational Suffix
Ordering Patterns,
Affixation Tree,
Cognate Word
Families,
Derivational Suffixes.

ÖZ

Başta iletişim olmak üzere birçok işlevi olan dil; ses, sözcük, ek, sözcük grubu, cümle ve anlamın yer aldığı birbirine bağlı çeşitli düzlemlerden oluşan dizgeler bütünüdür. Bunlardan biri de biçim birimlerin bulunduğu biçim düzlemidir. Türkçenin kendine özgü biçim özelliklerinin başında eklemelilik gelmektedir. Türkçedeki yapımlık biçim birimleri (yapım ekleri), sözcük tabanlarına belli kurallar çerçevesinde eklenerek yeni sözcük türetimini gerçekleştirirler. Türkçede, yeni sözcük türetmek için kullanılan yöntemlerin en yaygın olanı yapımlık biçim birimlerle sözcükler oluşturmaktır. İsim veya fiil tabanlarına getirilen yapım ekleriyle çok sayıda sözcük türetilir. Bu türetmeler sonucunda, ortak kökten türetilmiş “köktaş sözcük aileleri” oluşur. Bu sözcük kümelerinin oluşmasını sağlayan farklı yapım eki dizilimleri bulunmaktadır. Bu çalışmada; Türkçe Sözlük (TDK) taranarak belirlenen 6775 türemiş fiilin biçim birimi çözümlemeleri eş zamanlı yöntemle yapılmış, yapım eki dizilimleri belirlenerek sınıflandırılmış ve bu fiillerin 40 farklı yapım eki dizilimine sahip olduğu görülmüştür. Böylece Türkiye Türkçesindeki türemiş fiilleri oluşturan yapım eklerinin dizilim biçimleri, diğer bir deyişle “yapım eki dizilim kataloğu” oluşturulmaya başlanmıştır. Bu tür fiillerin “eklenme ağacı” adı verilen bir şemayla da incelenebileceği örnek üzerinde gösterilmiştir.

ABSTRACT

Language has many functions, especially communication. It is a set of interconnected layers, including sound, words, suffixes, phrases, sentences, and meaning. One of these layers is the morphological component, which consists of morphemes. One distinctive morphological feature of Turkish is agglutinative. Derivational morphemes (suffixes) are added to word bases (roots or stems) according to certain rules to create new words. There are different ways to derive new words in Turkish. The most basic and widespread method is forming new words with derivational suffixes. Many new words can be formed from noun or verb stems by combining different derivational suffix ordering patterns. As a result of these derivations, “cognate word families” are formed from a common root. Thus, different derivational suffix ordering patterns make up this set of words. This study performed a morphemic analysis of 6,775 derived verbs identified by scanning the Turkish Dictionary (TDK). The construction suffix arrangement in these verbs were determined and classified. It was found that the identified derived verbs had 40 different derivational suffix ordering patterns. Thus, the sequence forms of the derivational suffixes that form derived verbs in Turkish were cataloged. The analysis of such verbs with a scheme called “affixation tree” was demonstrated using an example.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1725408>

Atıf/Cite as: Karataş, M. & Çiçek, E. (2025). Türkiye Türkçesinde fiil türeten yapım eklerinin dizilim biçimleri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1527-1541.

¹ Bu makale, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda, Doç. Dr. Mustafa Karataş danışmanlığında hazırlanan *Türkiye Türkçesindeki Türemiş Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri* başlıklı henüz tamamlanmamış yüksek lisans tezindeki verilerden yararlanılarak türetilmiştir.

Giriş

Eski çağlardan günümüze kadar farklı bakış açılarıyla tanımlanan, değerlendirilen ve yorumlanan dil, çağdaş dil biliminin kurucusu kabul edilen Ferdinand de Saussure ile birlikte bir “dizge” (sistem) olarak kabul edilmeye ve incelenmeye başlanmıştır. Dilin insanlarda ortak olarak bulunan bir “dil yetisi”ne dayandığını ve bu yetinin de karmaşık ve büyük bir temsil etme (gösterge) dizgesi olduğunu düşünen Saussure’un dil dizgesini meydana getiren değişmez ve ortak kuralları karşılamak için kullandığı “yapı” kavramı, “yapısalcılık” adı verilen akımın da temelini oluşturmuştur (Erkman-Akerson, 2005: 60, 2007: 73).

Çok farklı yönleri, özellikleri, çeşitleri olan dil; son yüzyıla kadar genellikle işlevlerine göre tanımlanmıştır. Ancak dil, işlevlerinin yanı sıra kendisine özgü birtakım biçimsel özellikleri olan ve birbirine bağlı çeşitli düzlem veya katmanlardan oluşan bir dizgeler bütünüdür. Dili oluşturan ses, hece, sözcük, sözcük grubu, cümle veya sözce ve metin adı verilen birimler dilin farklı düzlemlerinde yer alır ve buna göre incelenir. Bunlar aynı zamanda *ses bilimi/bilgisi, biçim bilimi/bilgisi, söz dizimi* ve *anlam bilimi* adı verilen “dilbilgisi bileşenleri”ni (Can & Akşehirli vd., 2022: 16) oluşturur.

Dil dizgesinin en küçük birimleri olan seslerin (ses birimi, fonem) bir araya gelmesiyle anlamlı (sözcük) ve görevli (ek) biçimler (şekil, yapı) oluşur. Bu biçimler, dilin biçim düzlemini meydana getirir. Dildeki seslerin birleşmeleri sonucu ortaya çıkmış, bir bölümü “bağımsız” olarak kullanılabilen, bir bölümü de diğer dil birimleriyle “bağımlı” olarak kullanılabilen birimlere *biçim birim*² (morfe); bu biçim birimleri, sözcük türetme süreçlerini ve bu biçim birimlerin düzenlenişini, işleyişini, dolayısıyla sözcüklerin biçimlenişini ve biçimlenme süreçlerini inceleyen dil bilgisi alanına ya da “dilbilgisi bileşeni”ne de *biçim bilimi/bilgisi* (morfoloji) adı verilir (Uzun, 2006: 20-26, 35; Can & Akşehirli vd., 2022: 170).

Dünyadaki bütün doğal dillerde olduğu gibi Türkçenin de kendine özgü biçim bilimsel özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler şunlardır: bitişken yapı, sistemin son eklerle çalışması, sınırlı ve önceden “kestirilebilir morfe varyasyonu”na sahip olması, esnek eklerin bulunması, enklitik edatların varlığı, birleşik isimler, temel sayılardan sonra isimler teklik durumunda bulunması, iyelik ifadesi taşıyan yüklemlemeler, ekleşik fiiller, gramatikal cinsiyetin bulunmaması, belirli tanımlığın yokluğu, tekrardan (ikileme) oluşan birleşikler ve ikilemeyle pekiştirme (Johanson, 2007: 37-47). Türkçenin biçim bilimsel yapısının en önemli özelliği ise *eklemelilik*.³ Türkçede “son ek”lerle⁴ işleyen eklemelilik; *eklerin art arda sıralanması, ileri derecede bitişken yapıyla olma ve önceden tahmin edilebilir morfe varyantları bulundurma* özelliklerini ifade etmektedir (Johanson, 2007: 38).

Türkçede, eklemeli yapı içerisinde *bağımlı biçim birimleri* hem sözcük türetiminde (yapım) hem de sözcüklerin birbirleriyle olan ilişkilerini sağlamada (çekim) sahip olduğu işlevler son derece düzenlidir. Eklerin *alt biçimcik/değişken biçim birimlerinden* oluşması dizgenin düzenli olmadığı izlenimini vermektedir. Ancak eklerdeki değişkenlik sadece biçim bilimiyle ilgili değil, aslında ses bilimiyle ilgilidir.⁵ Türkçede bağımlı biçim birimler (çekim veya yapım sırasında uyuma girmeyen [-ken], [-yor], [+DAş] vb. birkaç ek dışında) eklendikleri sözcüğün (*kök, gövde, taban* ya da *köken*) son hecesindeki sese uyum sağlar. Böylece farklı *biçimcikler* (morfe) ortaya çıkar (Uzun, 2006: 23, 111).

Bağımlı biçim birimlerin işleyişindeki düzeni sağlayan temel etken; Türkçede eklerin, hangi türden sözcüklerle ve ne şekilde bir araya geleceğini belirleyen kurallardır. Bu kuralların istisnaları yok denecek kadar azdır. Türkçenin eklemeli yapısındaki en önemli kural köklere önce yapım eklerinin sonra çekim eklerinin gelmesidir. Yapım ve çekim eklerinin dizilimi⁶ de kendi içlerinde çeşitli kurallara bağlıdır. Tüm bu kurallar eklemeli yapının düzenli bir biçimde işlemesini sağlamaktadır.

² “Sözcük atomu” terimiyle de nitelenen biçim birimi, “belirli, sabit, anlamlı/dilbilgisel işlevli ve yinelenen (ya da yinleme potansiyeli taşıyan) biçim parçaları” olarak tanımlanmaktadır (Can, Akşehirli vd., 2022: 196).

³ “bitişken yapı, bitişkenlik” (Johanson, 2007: 38).

⁴ Dünyadaki doğal dillerde kullanılan eklerin % 65-70’inin “son ek” olduğu ve bunun psikolojiyle ilgisinin bulunduğu belirtilmektedir: “Yapılan psikolojik incelemeler, gönderim kaynağı bulunan tabanların, gönderim kaynağı bulunmayan ve/ya tabanlara göre daha az bilgilendirici niteliğe sahip olan eklerden önce tanındığını göstermektedir.” (Can, Akşehirli vd., 2022: 215).

⁵ Bu alana *biçimsel ses bilimi* (morfofonoloji) adı verilmektedir.

⁶ “biçim dizgesi, ek sıralama” (Can, Akşehirli vd. 2022: 266).

Türkçedeki bağımlı biçim birimlerinin işleyiş düzeni *sözcük türetiminde*⁷ de görülmektedir. Bireysel olarak bir insan veya genel olarak bir toplum için yeni bir bilginin öğrenilmesi yeni bir sözcükle olanaklıdır.⁸ Çünkü bilgi ancak sözcükle, diğer bir deyişle varlığın adıyla var olabilir ve öğrenilebilir. Bu nedenle insan, ana dilini edinmeye başladığı andan itibaren çevresindeki varlık ve hareketleri adlarıyla birlikte öğrenmeye başlar. Bu varlık veya hareket adları da içine doğduğu toplumun binlerce yıl öncesinden itibaren gerçekleştirdiği bilgilenmelerinin sonucudur. Dolayısıyla “Varlığın, insan tarafından kavranması ve diğer insanlar ile kurulan ilişkide sözün öznesi veya nesnesi olması, insanın nesne ve olayları adlandırmasıyla başlamıştır.” denebilir (Karataş, 2020: 1).

Yeni bir bilginin adlandırılması sürecinde var olanların dışında bir sözcüğe ihtiyaç duyulur ve insanlar bu durumda ya alıntı yaparlar ya da dillerindeki türetme olanaklarını kullanarak yeni bir sözcük türetir: “(...) dil kullanıcıları tarafından sözcükle anlam arasında belirli bir gönderimsel ilişki kurulduktan ve bu ilişki kullanıcılar arasında bilinmeye başladıktan sonra yeni oluşan sözcük ‘ortak sözcük deposu’na, yani **sözvarlığına** (*vocabulary*) katılır.” (Uzun, 2006: 48). Bu durum, *sözlükselleşme* olarak da adlandırılır (Uzun, 2006: 89).

Dünyadaki her doğal dil farklı yapısal özelliklere sahip olduğu için bu dillerdeki türetme yöntemleri birbirinden farklıdır. Yapısına göre eklemeli diller grubunda bulunan Türkçe, yeni sözcük türetmede çok zengin ve çeşitli olanaklara sahiptir. Türkçede örneği görülen sözcük türetme yolları şunlardır: *ekli türetme/ekleme*,⁹ *kırpma*, *eksilme*, *karma*, *kısaltma*, *kalıplaşma*, *örnekseme/çeleştirme*, *birleştirme*, *derleme*, *tarama*, *kopyalama*, *ters türetme/geri oluşum*, *ıydurma*, *işlev değişimi/dönüştürme*, *alıntı yapma/ödüncleme*, *genelleme/özel adın genelleşmesi* (Karaağaç, 2002: 97; Eker, 2005: 402-411; Demir & Yılmaz, 2014: 204-205; Sarı, 2015: 45-84). “Dillerde önemli olanın sözcüğün sayısı değil, türetilme yolları olduğu” düşüncesi göz önüne alınırsa Türkçenin bu anlamda yeni kavramları karşılama konusunda çok “güçlü” olduğu belirtilebilir. Bu durum Uzun tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “Türkçe bir dilin sözvarlığının başına gelebilecekleri en güzel örnektir.” (2006: 87-88).

Türkçede yeni sözcük türetmenin en temel ve yaygın yolu isim veya fiil köklerinden yapımlık bağımlı biçim birimlerle (yapım/türetim ekleri) yeni sözcükler (*sözcük birimi*, *sözlük birimi*) oluşturmaktır. Bu sözcük üretme işlemine yaygın olarak *yapma* (Atalay, 1946: 148, Ergin, 1997: 122), *türetme/türetim* (Gencan, 1979: 195; Korkmaz, 2003: 31; Karaağaç, 2013: 256), *yapım* (Atalay, 1946: 155), *üretim*¹⁰ (Banguoğlu, 2000: 155), *yapma/üretim* (Eker, 2005: 402) ve *ekleme* (Uzun, 2006: 35; Karaağaç, 2013: 404), Can & Akşehirli vd., 2022: 272), bunu gerçekleştiren bağımlı biçim birimlere ise *yapım ekleri*, *türetim ekleri*, *yapımlık bağlı biçim birimler* (Karaağaç, 2013) adı verilir.¹¹

Aynı kökten çeşitli yapım ekleriyle türetilen ve böylece kökün genişletilmesiyle oluşan yeni (türetim yapılan tabandan farklı) sözcükler¹² bir küme oluşturur. Bu kümeye *kökçe*¹³ *sözcük ailesi*, *kök ailesi*, *kelime ailesi* adları verilir (Yıldız, 2024: 7-9).

Yeni sözcük türetiminde çok büyük bir verimlilik sağlayan eklemeli yapı, Türkçede birçok yapım ekiyle milyonlarca kavramı karşılayabilecek sözcük türetilbilmesine olanak tanımaktadır.¹⁴ Türk dilinde, Türkiye Türkçesinde 45’i işlekliliğini yitirmiş, toplam 104 yapım eki olduğu belirlenmiştir (Kabakçı Yeşiltepe, 2019: 636-637). Türkçenin bu özelliği, karşılaşılan tüm yeni bilgilerin ve kavramların, özellikle de yabancı dillerden alıntılanan sözcükleri Türkçe bir sözcükle karşılama olanağı sağlamaktadır. Türkçedeki bu özellik sayesinde bilim, sanat, teknoloji, felsefe, edebiyat vb. birçok alandaki terimler de Türkçede rahatlıkla karşılanabilmektedir.

⁷ Dil biliminde *sözcük türetimi* ya da kısaca *türetim*, “türetkenlik (productivity) süreciyle ilişkili olarak sözlüksel sözcük oluşturmaya olanak sağlayan tüm araçlar için kapsayıcı” bir terim olarak kullanılmaktadır (Can, Akşehirli vd., 2022: 225).

⁸ Herhangi bir sözcükte gerçekleşen *anlam genişlemesi* gibi anlam olayları da yeni bir kavramın karşılanması sağlayabilir.

⁹ *Türetme* terimi bazı kaynaklarda yeni sözcük oluşturma yollarından sadece yapım eklerinin kullanıldığı süreci ifade etmek için kullanılmaktadır: ör. Sarı 2015: 45.

¹⁰ Banguoğlu, “kelime yapımı”nın iki yolla gerçekleştiğini belirtir: üretim, birleşim (s.155). Eklerle gerçekleştirilen “kelime yapımı”na *üretim* adını vermektedir.

¹¹ Dil bilimi alan yazınında *türetim*, “zorunlu bağımlı eklerin taban eklenmesi yoluyla başka anlamları temsil eden sözcüklere ulaşılması süreci”, *türetim ekleri* ise “(...) eklendikleri tabanın anlamını, ulamını ya da hem anlamını hem de ulamını değiştiren ekler” olarak tanımlanmaktadır (Can, Akşehirli vd., 2022: 225, 227).

¹² Sadece yapım ekleriyle değil, yardımcı fiiller ile türetilmiş birleşik fiiller de birer *sözlük/sözcük birimi* olabilir. Bu nedenle bu tür sözcükler de aynı kökten türemiş diğer kökteş sözcükler gibi aynı kökteş aileden kabul edilmelidir. Örneğin *bakımlı ol-* fiili; *bak-* fiilinden türemiş diğer sözcüklerle aynı ailedendir (Yıldız, 2024: 9).

¹³ “Aynı kökten gelen, ancak yapı ve görevleri farklı olan kelimeler” (Korkmaz 1992: 104). *Kökçe* terimi birçok çalışmada kullanılmıştır. Ör. Korkmaz, 2008, Ersan, 2022, Karaağaç, 2024.

¹⁴ Sözcük türetimini, dolayısıyla türetkenliği etkileyen bazı temel etmenler vardır: *Edimbilimsel etmenler*, *tıkama*, *biçimbilimsel etmenler*, *anlambilimsel etmenler*, *sesbilimsel etmenler* (Uzun, 2006: 92-102).

Türk dilindeki bu zengin yapım eki varlığı sayesinde isim ve fiil köklerinin her birinden kökle anlam ilişkisi olan ve farklı bir kavramı karşılayan yüzlerce yeni sözcük türetilmektedir. Aynı kökten türetilmiş bu sözcüklere *kökdeş sözcük ailesi* adı verilir. TDK Türkçe Sözlük'te bulunan tek heceli fiillerden türetilmiş sözcükleri belirleyerek kökteş sözcük ailelerinin bir kısmını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bir çalışmada Türkçe Sözlük, derleme sözlükleri ve çalışmaları, terim sözlükleri, Türkçe Ulusal Derlem (TNC) ve internet siteleri taranarak 261 tek heceli fiilden türemiş 32.963 sözcük belirlenmiştir¹⁵ (Yıldız, 2024). Söz konusu çalışmada örneğin, *uy-* fiilinden 483, *bil-* fiilinden 476, *sür-* fiilinden 448 sözcük türetildiği ve kullanıldığı belirlenmiştir (s. 998).

Bu çalışmada; şu anda yürütülen ve temel amacı Türkiye Türkçesindeki türemiş fiillerin yapım eki dizilimlerini belirlemek, bunları gruplandırmak ve bir tür “tip kataloğu” hazırlamak olan *Türkiye Türkçesindeki Türemiş Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri* başlıklı yüksek lisans tezindeki veriler kısaca değerlendirilecektir.

Türkiye Türkçesindeki Türemiş Fiiller

Bir dilin söz varlığı, o dili kullanan toplumun içinde bulunduğu dünyayla ve çevresiyle ilgili bilgilerinden oluşmaktadır. Bu bilgiler de; temel söz varlığı (çekirdek sözler), deyimler, atasözleri, kalıp sözler, terimler, maniler, tekerlemeler, bilmeceler, alıntı kelimeler vb. anlamlı dil birliklerini oluşturmaktadır (Karataş, 2019: 302). Bilinen en eski ve en gelişmiş eserleri 8. yüzyıla ait olan Türkçe, binlerce yıldır ve çok geniş bir coğrafyada yazı dili olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle Türkçe, çok zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu zenginliğin ispatı için Türkçenin sözlüklerine bakmak yeterlidir. Türk lehçelerindeki ve ağızlarındaki sözler ve sözlüklerde yer almayan Türkçe sözler göz önüne alınırsa Türkçenin ne kadar zengin bir söz varlığına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Türkçenin çağdaş lehçelerinden biri olan Türkiye Türkçesinin yazı dilinde kullanılan sözcükleri içeren Türkçe Sözlük'ün 2023'te yayımlanan 12. baskısıyla ilgili verilen sayısal bilgiler şunlardır:¹⁶ Sözlük; 82.135'i madde başı olmak üzere söz (isim, fiil), terim, deyim ve anlamdan oluşan toplam 132.334 birimden oluşan bir söz varlığına sahiptir. Ayrıca Sözlük'te 45.372 örnek cümle bulunmakta, sözlük metni ise 1.756.396 sözden oluşmaktadır.

Bu çalışmada TDK tarafından 2023'te 12. baskısı yayımlanan Türkçe Sözlük kullanılmıştır. Yapılan taramada bu sözlükte 6824 türemiş fiil belirlenmiştir. Bu fiillerden biçim birimleri ile ilgili sorunları olan 49 fiil çalışma dışında bırakılmış¹⁷ ve inceleme 6775 fiil üzerinde yapılmıştır. Bu fiilleri kapsayan biçim birimi çözümlemeleri eş zamanlı yöntemle yapılmıştır. Dolayısıyla türemiş fiiller belirlenirken ilgili kökünün Türkçe Sözlük'te bulunmasına dikkat edilmiş, böylece belirlenen türemiş fiillerin sağlıklı bir biçimde çözümlenmesi ve yapım eki dizilimlerinin hatasız olması amaçlanmıştır.

Türkiye Türkçesindeki Türemiş Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri

Türkiye Türkçesinde dört tür yapım ekiyle hem isim hem de fiil türetilmektedir.¹⁸ Bunlardan isimden fiil ve fiilden fiil yapım ekleri, fiil türetimini gerçekleştiren eklerdir. Dolayısıyla “bir yapım eki kullanıldığı durumlarda” (*tek biçim birimi yolu*) türemiş fiil türetme yolları sadece iki şekildedir:

İK + İFYE = TF (ör. *ağır+la-*)

FK - FFYE = TF (ör. *bil-dir-*)

Türemiş fiiller, sadece bu iki tür yapım ekinden oluşmayabilir. Dört tür yapım eki bu fiillerin yapısında bulunabilir. Buna göre isim veya fiil köklerine gelen farklı türdeki yapım ekleri çeşitli dizilimlerle isim veya fiil

¹⁵ Kökteş sözcük ailesi içerisinde kabul edilen sözcüklerin temel özellikleri şunlardır: Aynı kökten türemiş olma şartıyla Türkçe Sözlük, Derleme Sözlüğü, ağız sözlükleri ve çalışmalarında madde başı olan sözcükler, taranan sözlüklerde olmayan ancak TT'de kullanıldığı belirlenen sözcükler (ör. *bilişsiz*), herhangi bir sözlükte madde başı olmayan ancak kendisinden sonra gelen bir yapım ekiyle birlikte türemiş bir sözcüğün yapısında yer alan ara biçimler (ör. *bilişir** > *bilişçilik*) (Yıldız 2024: 11).

¹⁶ TT'deki fiilleri sınıflandırarak fiil sayısını ve bu fiillerin biçim birimsel olarak nasıl dağılım gösterdiğini ortaya çıkarmak amacıyla yapıldığı belirtilen bir çalışmada (Nakipoğlu, Üntak 2006), Türkçe Sözlük'ün 1998 baskısı ve TDK Yazım Kılavuzu kullanılmış ve 4577 fiil belirlendiği bilgisi verilmiştir. Bunların sadece 230'u tek hecelidir bunların 194'ü basit bir yapıya sahiptir. Aradaki fark tek heceli olup ek aldığı belirlenen fiillerdir (s. 131-132).

¹⁷ Bu fiiller; kökü belirlenemeyen, tartışmalı olan veya TT'de kullanılmayan veya sözlüklerde madde başı olmayan köklerden türetilmiş veya yapım eklerinin hatalı kullanılmasıyla (ör. *örnekseme* vb. nedenlerle) türetilmiş fiillerdir. Ör. *belgile-*, *betelen-*, *çıplan-*, *gönen-*, *indirgen-*, *kalgi-*, *karmaş-*, *kürne-*, *özdeşir-*, *sıvış-*, *tırmaş-*, *yasla-* vd.

¹⁸ Çalışma, türemiş fiilleri kapsadığı için isim yapımı ve bunların dizilim biçimleri üzerinde durulmamıştır.

türetir.¹⁹ Bu farklı dizilimler de türemiş fiilleri ortaya çıkarır. Bu dizilimlerde Türkçeye özgü temel bazı biçim bilgisi kuralları bulunmaktadır.

Aynı türden (*eş biçim birimi*) yapım ekleri (İİYE, FFYE) her zaman birbirine eklenebilir. Buna göre, fiil türetimi için FFYE kullanılması gerekir. Buna *eş biçim birimi yolu* denir. Bu tür örneklerde yapım eki sayısının kuramsal olarak herhangi bir sınırı yoktur. Ancak üzerinde çalışılan örneklemden bu dizilime sahip iki örnek belirlenmiş ve bunlarda da en fazla üç FFYE kullanıldığı görülmüştür:

FK - FFYE - FFYE = TF (ör. *aş-(t)n-dır-*)

FK - FFYE - FFYE - FFYE = TF (ör. *gör-(ü)ş-tür-(ü)l-*)

Farklı türdeki (*ayrık biçim birimi*) yapım eklerinin (İFYE ve FİYE) diziliminde ise sadece farklı türdeki eklerin birbirine eklenebilmesi mümkündür. Bu dizilimlerde yer alan son ek sözcüğün türünü belirler. Buna göre fiil türetimi için çok sayıda ve farklı türde yapım eki kullanılabilir. Burada da kuramsal olarak herhangi bir sınır yoktur. Ancak türemiş fiiller söz konusu olduğu için dizilimdeki son yapım eki(nin) İFYE veya FFYE olması gerekir. Buna da *ayrık biçim birimi yolu* denir. Üzerinde çalışılan örneklerde 13 farklı dizilim olduğu belirlenmiştir:

FK - FFYE - FİYE + İFYE = TF (ör. *sür-dür-üm+le-*)

FK - FİYE + İİYE + İFYE - FFYE = TF (ör. *bat-ı+lı+la-ş-*)

İ.K. + İFYE - FİYE + İFYE = TF (ör. *ek+le-m+le-*)

İK + İFYE - FİYE + İFYE - FFYE = TF (ör. *bun+a-k+la-ş-*)

vd.²⁰

Bununla birlikte eş biçim birimlerin, ayrık biçim birimleriyle birlikte de kullanıldığı görülmektedir. Bu tür örneklerde eş biçim birimler kökten hemen sonra, ayrık biçim birimlerin arasında ve sözcüğün sonunda veya aynı sözcükte başta, ortada veya sonda yer alabilmektedir. Burada da kuramsal olarak herhangi bir sınır yoktur. Aynı türden yapım ekleri üst üste gelebilir. Buna *karma biçim birimi yolu* denir. Üzerinde çalışılan örneklerde bu türün 25 örneği belirlenmiştir:

FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE = (ör. *yum-(u)r-t-[g]a+la-*)

İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE = (ör. *ağır+hk+sız+la-ş-*)

İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE = (ör. *bir+ey+sel+le-ş-tir-(i)l-*)

FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE = (ör. *bula-n-ı-k+la-ş-tır-(i)l-*)

FK-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE = (ör. *coş-ku+la-n-dır-*)

vd.²¹

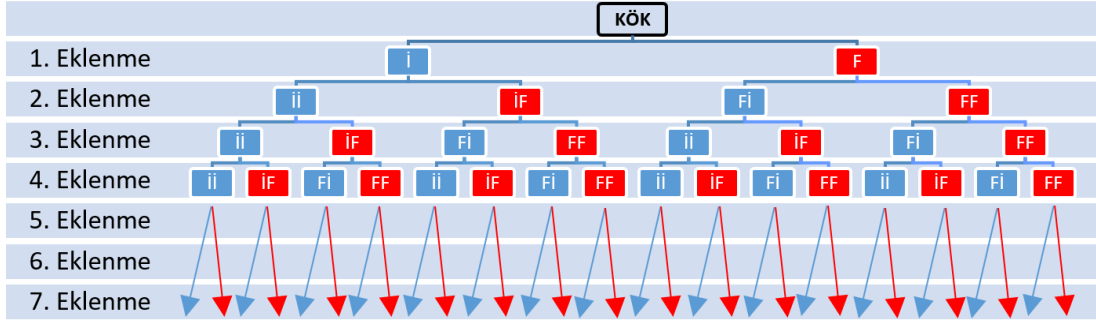
Bu temel biçim bilgisi kurallarından hareketle Türkçede fiil türetilmesi için farklı yollar olduğu söylenebilir. İsim kökünden veya fiil kökünden oluşmak üzere bu dört tür yapım ekinin sözü edilen kurallar çerçevesinde birbirine eklenmesiyle türemiş fiiller oluşturulur. Dolayısıyla başlangıç noktası isim veya fiil kökü olmak üzere türemiş fiiller türeten, diğer bir deyişle fiile varan farklı yollar bulunmaktadır:

Türkçenin bu türemiş fiil türetim dizgesini “eklenme ağacı” adını verdiğimiz şu şemayla göstermek mümkündür:

¹⁹ Mungan, fiillerden türetilmiş isimleri biçim ve anlam yönünden incelediği çalışmasında “Türkçede peş peşe eklerle ikinci, üçüncü, dördüncü ve hatta beşinci dereceden türetmeler” (“Derece”den eklenen yapım eki sayısı kastedilmektedir.) yapılabildiğini, üçüncü dereceden 16, dördüncü dereceden “teorik olarak çeşitli kombinasyonlarla” 32, beşinci dereceden 64 tipin ortaya çıkabileceğini belirtmiştir (Mungan, 2002: 18-19). Dört tür yapım eki, bu şekilde farklı bir bakış açısıyla “tipleştirme”ye çalışılsa da bu tiplerin tümüyle ilgili örnek verilmemiş, birkaç örnek vermekle yetinilmiştir (s. 19).

²⁰ *Ayrık biçim birimi* yoluyla oluşan diğer dizilimler “Tablo 1. Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri”nde verilmiştir.

²¹ *Karma biçim birimi* yoluyla oluşan diğer dizilimler “Tablo 1. Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri”nde verilmiştir.

Şekil 1. Ekleme Ağacı

6775 türemiş fiilin biçim birimlerine göre incelendiği ve sınıflandırıldığı bu incelemede bu fiillerin 40 farklı yapım eki dizilimine sahip olduğu, Türkiye Türkçesinde fiil türeten, fiile varan 40 farklı yol olduğu belirlenmiştir. Bu dizilimlerle ilgili temel bilgiler şu şekildedir:

Tablo 1. Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri.

DİZİLİM KODU	FİİL TİPLERİ	ÖRNEK SAYISI	YOL	ÖRNEK FİİLLER
D1 ²² .1.	FK-FFYE	961	T ²³	<i>aç-tır-, çak-(ı)ş-, çök-er-, dala-n-, der-(i)ş-, eş-(i)l-</i>
D1.2.	FK-FFYE-FFYE	503	E ²⁴	<i>acı-n-dır-, coş-tur-(u)l-, del-dir-t-, kak-ala-n</i>
D1.3.	FK-FFYE-FFYE-FFYE	71	E	<i>aş-(ı)n-dır-(ı)l-, kız-ar-t-(ı)l-, dik-tir-r-t-, eş-ele-t-tir-</i>
D1.4.	FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE	1	K ²⁵	<i>yum-(u)r-t-[g]a+la-</i>
D1.5.	FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE	1	K	<i>yum-(u)r-t-[g]a+la-t-</i>
D1.6.	FK-FFYE-FİYE+İFYE	7	A ²⁶	<i>gör-(ü)n-tü+le-, sür-diir-üm+le-, yum-(u)r-uk+la-</i>
D1.7.	FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE	21	A	<i>at-(ı)l-gan+la-ş-, uç-(u)r-um+la-ş- doğ-(u)r-gan+la-ş-</i>
D1.8.	FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE	11	K	<i>çek-(i)n-gen+le-ş-tir-, ak-(ı)ş-kan+la-ş-tır-, yaşa-n-maz+la-ş-tır-</i>
D1.9.	FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	4	K	<i>bil-(i)n-ç+le-n-dir-(i)l-, et-(i)l-gen+le-ş-tir-t-</i>
D1.10.	FK-FFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE	4	A	<i>bil-(i)n-ç+siç+le-ş-, dire-n-ç+siç+le-ş- daya-n-ı-k+siç+la-ş-</i>
D1.11.	FK-FİYE+İFYE	136	A	<i>dur-ak+la-, kork-u+l-, süz-geç+le-</i>
D1.12.	FK-FİYE+İFYE-FFYE	198	A	<i>coş-ku+la-n-, ol-maz+la-n-, vur-gu+la-t-</i>
D1.13.	FK-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE	76	K	<i>düz-en+le-t-tir-, yay-gın+la-ş-tır- saç-ma+la-ş-tır-</i>
D1.14.	FK-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	19	K	<i>ver-gi+le-n-dir-(i)l-, çöz-üm+le-ş-tir-(i)l- ıst-k+la-n-dır-(ı)l-</i>

²² Kökü fiil olan dizilim tipi.

²³ **Tek** biçim birimi yoluyla türetilmiş fiil.

²⁴ **Eş** biçim birimi yoluyla türetilmiş fiil.

²⁵ **Karma** biçim birimi yoluyla türetilmiş fiil.

²⁶ **Ayrık** biçim birimi yoluyla türetilmiş fiil.

D1.15.	FK-FİYE+İİYE+İFYE	5	A	<i>ol-um+suṛ+la-, ölç-ü+lü+le-</i>
D1.16.	FK-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE	30	A	<i>et-ki+siṛ+le-ş-, um-ut+suṛ+la-n-ver-im+siṛ+le-ş-</i>
D1.17.	FK-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE	21	K	<i>duy-ar+siṛ+la-ş-tır-, et-ki+siṛ+le-ş-tır-, an-ı+t+la-ş-tır-</i>
D1.18.	FK-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	6	K	<i>bat-ı+h+la-ş-tır-(i)l-, öl-üm+süṛ+le-ş-tır-(i)l-um-u-t+suṛ+la-ş-tır-(i)l-</i>
D2 ²⁷ .1.	İK+İFYE	1279	T	<i>ara+la-, çiçek+si-, katır+da-, küçü(k)+mse-, tam+la-</i>
D2.2.	İK+İFYE+FİYE-İFYE	5	A	<i>an+la-m+la-, el+le-ç+le-, göṛ+le-m+le-, us+la-m+la-</i>
D2.3.	İK+İFYE-FFYE	2193	A	<i>bağ+la-t-, maya+la-n-, kara+r-t-, zengin+le-ş-</i>
D2.4.	İK+İFYE-FFYE-FFYE	760	K	<i>Türk+le-ş-tır-, puan+la-n-dır-, genç+le-ş-tır-</i>
D2.5.	İK+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	164	K	<i>can+la-n-dır-(i)l-, çöl+le-ş-tır-(i)l-isim+le-n-dir-(i)l-</i>
D2.6.	İK+İFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE	1	K	<i>bağ+da-ş-ık+la-ş-</i>
D2.7.	İK+İFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE	1	K	<i>bağ+da-ş-ık+la-ş-tır-</i>
D2.8.	İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE	6	A	<i>ek+le-m+le-n-, kara+msa-r+la-ş-par+la-k+la-ş-</i>
D2.9.	İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE	7	K	<i>an+la-m+la-n-dır-, ek+le-m+le-n-dir-par+la-k+la-ş-tır-</i>
D2.10.	İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	1	K	<i>an+la-m+la-n-dır-(i)l-</i>
D2.11.	İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE	4	A	<i>bil-(i)n-ç+siṛ+le-ş-, dire-n-ç+siṛ+le-ş-daya-n-ık+siṛ+la-ş-</i>
D2.12.	İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE	2	K	<i>an+la-m+siṛ+la-ş-tır-, bel+le-k+siṛ+le-ş-tır-</i>
D2.13.	İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	1	K	<i>an+la-m+siṛ+la-ş-tır-(i)l-</i>
D2.14.	İK+İİYE+İFYE	20	A	<i>kooperatif+le-ş-, öṛ+deş+le-, yol+cu+la-</i>
D2.15.	İK+İİYE+İFYE-FFYE	146	A	<i>insan+cıl+la-ş-, rub+suṛ+la-ş-, söṛ+lüḳ+le-ş-</i>
D2.16.	İK+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE	85	K	<i>can+siṛ+la-ş-tır-, çağ+daş+la-ş-tır-gerek+ç+le-n-dir-</i>
D2.17.	İK+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE	15	K	<i>evren+sel+le-ş-tır-(i)l-, Türk+ç+le-ş-tır-(i)l-yüṛ+süṛ+le-ş-tır-(i)l-</i>
D2.18.	İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE	4	K	<i>bir+ey+sel+le-ş-, top+lu+m+la-ş-</i>

²⁷ Kökü isim olan dizilim tipi.

D2.19.	İK+İİYE+İİYE+İFYE- FFYE-FFYE	3	K	<i>iki+nci+l+le-ş-tır-, top+lu+m+la-ş-tır-</i>
D2.20.	İK+İİYE+İİYE+İFYE- FFYE-FFYE-FFYE	1	K	<i>bir+ey+sel+le-ş-tır-(i)l-</i>
D2.21.	İK+İİYE+İİYE+İİYE+İFYE- FFYE	1	K	<i>top+lu+m+sal+la-ş-</i>
D2.22	İK+İİYE+İİYE+İİYE+İFYE- FFYE-FFYE	1	K	<i>top+lu+m+sal+la-ş-tır-</i>
TOPLAM		6775		

6775 türemiş fiili oluşturan bu 40 farklı yapım eki dizilimiyle ilgili şu belirlemeler yapılabilir:

Türemiş fiillerin 23'ü isim kökünden (örnek sayısı 4700) 18'i fiil kökünden (örnek sayısı 2072) türetilmiştir.

Türemiş fiillerin 2240'ı tek bir yapım ekiyle (İK+İFYE: 1279, FK-FFYE: 961) türetilmiştir. 571'i eş biçim birimi yoluyla (FK-FFYE-FFYE: 503, FK-FFYE-FFYE-FFYE: 71), 2772'i ayrık biçim birimi yoluyla türetilmiştir. Ayrık biçim birimi yolunun görüldüğü dizilim tipi sayısı 13'tür. Karma biçim birimi yolunun görüldüğü dizilim sayısı 24, türetilen fiil sayısı ise 1189'tur.

En yüksek örnek sayısına (2193) sahip dizilim İK+İFYE-FFYE'dir. Örnek sıklığı en çok olan ilk on dizilim ve örnek sayıları ise şu şekildedir:

İK+İFYE-FFYE: 2193

İK+İFYE: 1279

FK-FFYE: 961

İK+İFYE-FFYE-FFYE: 760

FK-FFYE-FFYE: 503

FK-FİYE+İFYE-FFYE: 198

İK+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 164

İK+İİYE+İFYE-FFYE: 146

FK-FİYE+İFYE: 136

İK+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 85 En düşük örnek sayısına (sadece birer örnek) sahip dizilimler ise şunlardır:

FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE (*yum-(u)r-t-[g]a+la-*)

FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE (*yum-(u)r-t-[g]a+la-t-*)

İK+İFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE (*bağ+da-ş-ık+la-ş-*)

İK+İFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE (*bağ+da-ş-ık+la-ş-tır-*)

İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE (*an+la-m+la-n-dır-(i)l-*)

İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE (*an+la-m+sız+la-ş-tır-(i)l-*)

İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE (*bir+ey+sel+le-ş-tır-(i)l-*)

İK+İİYE+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE (*top+lu+m+sal+la-ş-*)

İK+İİYE+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE (*top+lu+m+sal+la-ş-tır-*)

Örnek sayılarının dizilimlerdeki yapım eki sayısına göre dağılımı ise şu şekildedir:

Tek basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: İK+İFYE: 1279, FK-FFYE: 961 (Toplam: 2240)

İki basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: İK+İFYE-FFYE: 2193, FK-FFYE-FFYE: 503, FK-FİYE+İFYE: 136, İK+İİYE+İFYE: 20 (Toplam 2849)

Üç basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: İK+İFYE-FFYE-FFYE: 760, FK-FİYE+İFYE-FFYE: 198, İK+İİYE+İFYE-FFYE: 146, FK-FFYE-FFYE-FFYE: 71, FK-FFYE-FİYE+İFYE: 7, FK-FİYE+İİYE+İFYE: 5, İK+İFYE+FİYE-İFYE: 5 (Toplam 1192)

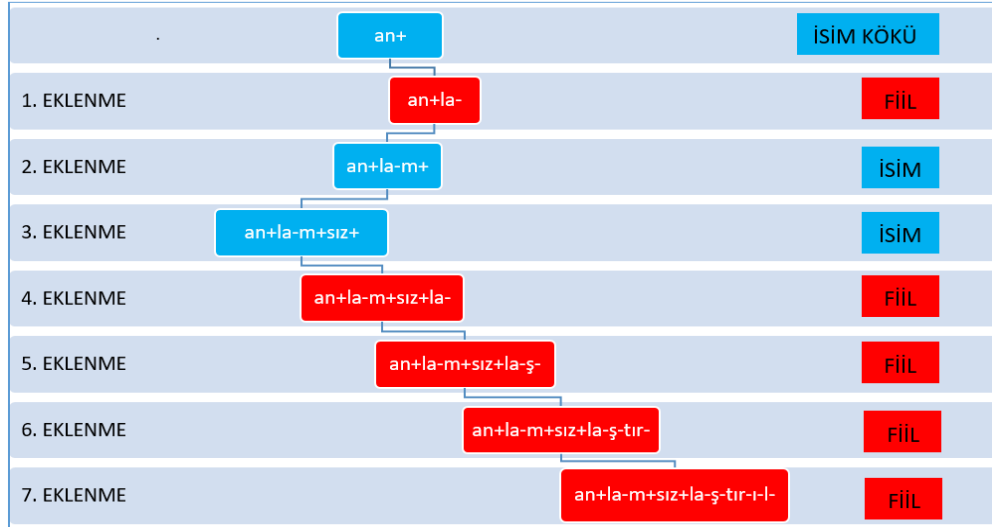
Dört basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: İK+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 164, İK+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 85, FK-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 76, FK-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE: 30, FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE: 21, İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE: 7, İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE: 6, FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE: 1 (Toplam: 387)

Beş basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: FK-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 21, FK-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 19, İK+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 15, FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 11, İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 7, FK-FFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE: 4, İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE: 4, İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 3, FK-FFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE: 1, İK+İFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE: 1, İK+İİYE+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE: 1 (Toplam: 87)

Altı basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: FK-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 6, FK-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 4, İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 2, İK+İFYE-FFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 1, İK+İFYE-FİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 1, İK+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 1, İK+İİYE+İİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE: 1 (Toplam 16).

Yedi basamaklı (yapım ekli) dizilimler ve örnek sayıları: İK+İFYE-FİYE+İİYE+İFYE-FFYE-FFYE-FFYE: 1 (Toplam 1).

İncelenen türemiş fiillerin içerisinde en çok yapım eki olan fiilin yedi yapım ekiyle oluşturulmuş *an+la-m+sız+la-ş-tır-(i)l-* olduğu görülmüştür. Buna göre bu fiillerin 7 eklenme basamağına (derecesine) sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁸ Bu fiilin eklenme ağacındaki gösterimi şu şekildedir:

Şekil 2. *Anlamsızlaştırıl*²⁹ Fiilinin Eklenme Ağacı

²⁸ Bu sayı, üzerinde çalışılan türemiş fiiller örneklemini içerisindeki örnek bir türemiş fiildeki sayıdır. Türkiye Türkçesindeki eklenme basamağına sahip daha yüksek sözcükler belirlenebilir. Örneğin Yıldız, 9 eklenme basamağına sahip bir sözcük (isim) belirlemiştir: *bil-(i)n-ç+sız+le-ş-tır-(i)l-me-me+* (2024: 107). Elbette bunlar sözlükte madde başı olan ve hiçbir birleşik fiil yapısının bulunmadığı örneklerdir. Özellikle yeterlilik birleşik fiilinin olumlu ve olumsuz çekimlerinin de kullanıldığı ve konuşma dilinde kullanılamasa da Türkçenin türetme dizgesi açısından hatalı olmayan sözcük biçimlerinde bu sayının attığı görülebilir: *sev-gi+sız+le-ş-tır-ici+le-ş-tır-i/ ver-eme-y-e/ bil-ecek (ler+(i)miz+den+miş+siniş+cesine)* (Karataş, 2019: 297). Ayrıca, bu eklenme basamakları yapım dizgesi üzerinden belirlenmiştir. Yapım ekleriyle sözcük birimi ve sözlük birimi durumuna getirilmiş sözcüklerin isim veya fiil çekimine sokulması durumunda bu eklenme basamakları artmaktadır.

²⁹ 4. eklenme basamağında yer alan *anlamsızlaş-* fiili, diğer basamaklardaki fiillerden farklı olarak Türkçe Sözlük'te tanımlanmamaktadır. Dolayısıyla TT'de bir *sözlük/ sözcük birimi* değildir. Ancak bu durum böyle bir fiilin genel olarak Türkçede, özel olarak da TT'de olmadığı, olamayacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü bir sözcüğün bir dilde var olması ile kullanımda olması durumu farklı iki konudur. Bir dilde

Türkiye Türkçesindeki Türemiş Fiilleri Oluşturan Yapım Ekleri

Türkçe Sözlük (TDK) taranarak belirlenmiş 6775 türemiş fiili oluşturan 40 farklı yapım eki dizilimi göz önüne alındığında türemiş fiillerin yapısında dört farklı yapım ekinin de bulunduğu görülmektedir. İncelemenin amacı türemiş fiillerin yapım eki dizilimlerinin belirlenmesi olması nedeniyle türemiş fiillerin tamamı İFYE ve FFYE ekleriyle sonlanmaktadır. Diğer bir deyişle başlangıç noktası isim veya fiil kökü olan ve türemiş fiilleri oluşturan yapım eki dizilim biçimlerinin son ekleri İFYE ve FFYE'dir.

6775 türemiş fiilin yapısında yer alan toplam 88 yapım eki belirlenmiştir. Bunların türlerine göre dağılımı ve sıklık sayıları şu şekildedir:

İİYE: 25 (toplam sıklık 443)

İFYE: 15 (toplam sıklık 10.049)

FFYE: 13 (toplam sıklık 11.692)

FİYE: 35 (toplam sıklık 919)

Kendi türleri içerisinde yapım eklerinin sıklığına göre sıralaması ve kullanım sıklıkları şunlardır:

İİYE: [+sIz+] (165), [+II+] (65), [+sAl+] (47), [+m+] (17), [+I+] (11), [+Ak+] (16), [+dAş+] (13), [+t+] (12), [+cA+] (15), [+cIl+] (19), [+sIl+] (8), [+e+] (8), [+sI+] (6), [+cI+] (5), [+gIn+] (5), [+kAk+] (5), [+IIk+] (5), [+mAn+] (4), [+Ay+] (4), [+Al+] (3), [+ç+] (3), [+kIr+] (3), [+gAn+] (2), [+ncI+] (1), [+tI+] (1)

İFYE: [+IA-] (9243), [+dA-] (330), [+A-] (109), [+Al-] (82), [+I-] (74), [+sA-] (63), [+Ar-] (42), [+n-] (18), [+r-] (16), [+msA-] (30), [+k-] (14), [+kIr-] (14), [+t-] (10), [+rA-] (2), [+sI-] (2).

FFYE: [-ş-] (3671), [-n-] (2983), [-DIr-] (2428), [-t-] (1456), [-I-] (1009), [-r-] (53), [-AlA-] (37), [-k-] (11), [-IA-] (10), [-Ar-] (10), [-sA-] (8), [-a-] (5), [-msA-] (9).

FİYE: [-m+] (163), [-k+] (162), [-GI+] (154), [-I+] (55), [-gIn+] (53), [-t+] (31), [-kIn+] (31), [-Ak+] (30), [-mAz+] (18), [-mA+] (17), [-sI+] (16), [-Ar+] (16), [-An+] (16), [-A+] (14), [-n+] (14), [-gA+] (14), [-I+] (11), [-Iş+] (10), [-Icl+] (9), [-AğAn+] (8), [-nAk+] (8), [-r+] (6), [-y+] (6), [-ç+] (6), [-gAn+] (6), [-AmAk+] (7), [-AnAk+] (6), [-Aç+] (6), [-man+] (6), [-Am+] (4), [-mAş-],³⁰ (4), [-cA+] (4), [-gAç+] (2), [-Inç+] (2), [-AcAk+] (2), [-mur+] (2).

Toplam 88 farklı yapım ekinin kullanıldığı belirlenen türemiş fiil yapılarında kullanım sıklığı en yüksek on yapım eki ve örnek sayıları şu şekildedir: [+IA-] (9242), [-ş-] (3671), [-n-] (2985), [-DIr-] (2428), [-t-] (1456), [-I-] (1009), [+dA-] (330), [+sIz+] (165), [-m+] (163).

Üzerinde çalışılan 6772 türemiş fiilin yapılarında kullanım sıklığı en düşük on yapım eki ve örnek sayıları şu şekildedir: [+gAn+] (2), [+rA-] (2), [+sI-] (2), [-gAç+] (2), [-Inç+] (2), [-AcAk+] (2), [-mur+] (2), , [+ncI+] (1), [+tI+] (1).

Türemiş fiiller içerisinde yer alan yapım eklerinin kullanım sıklıkları göz önüne alındığında bunların Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında verilen bilgilerle örtüştüğü görülmektedir. Örneğin, Ergin'in, "isimden fiil yapma eklerinin en işlek olanı" (s. 180); Gencan'ın, "(...) çok işlektir. Anlam gerektirirse bütün adlara, sıfatlara, ünlemlere ve yansımalara gelerek onları eylemleştirir." (s. 302); Banguoğlu'nun, "-le- fiilleri kelime dağarcığımızda en kalabalık fiil ailesini teşkil ederler. Bu ek eski Türkçeden beri çok verimli olmuş ve sonraları isimlerden fiil yapma alanında bayağı rakipsiz kalmıştır." (s. 214); Korkmaz'ın, "(...) Eski Türkçeden beri bütün

kullanılmayan bir sözcük o dilin "gizil (potansiyel) sözlükçe"sinde bulunabilir ve ihtiyaç duyulduğunda dilin belli bir değişkesinde kullanılmaya başlayabilir. Örneğin, *ev+le-* fiili dilde var olan ancak TT örnekleminde kullanımda olmayan bir sözcüktür. Ayrıca, bu tür sözcüklerden TT'nin Türkçe Sözlük'ünde olmayıp ağızlarda olan örnekler de bulunmaktadır. *Gönül+le-* fiili Türkçe Sözlük'te yoktur. Ancak Derleme Sözlüğü'nde "gönül almak, ağırlamak" anlamlarıyla yer almaktadır. Dolayısıyla, bir sözcüğün bir dilde var olup olmadığı sadece onun sözlüklerde tanıklanmasıyla anlaşılamaz. Bu sözcüğün *sözcükselleşme* durumuna bakılmalıdır. Bu da dilin ses, biçim ve anlam kurallarına uygun bir sözcük olup olmamasıyla ve kullanımıyla ilgilidir. Bu konu aynı zamanda biçim bilimsel çözümleme yöntemiyle de ilgilidir. [+IA-] ekinin yaygın olarak edilgenlik, dönüşlülük [-n-], işteşlik [-ş-] ve ettirgenlik [-t-] ekleriyle biçimce kaynaşarak birleşik bir ek durumuna gelmiş olması çözümlemede bunların birleşik bir ek olarak da gösterilmesine neden olmuştur. [+IA-], [+IAş-], [+IAt-]. Sonuç olarak, biçim birimlerine göre yapılan bir çözümlemede, Türkçenin temel ses ve biçim özelliklerine uygun bir şekilde türetilmiş *anlamsızla-* fiili, *anlamsızlaştırıl-* fiilinin içinde bir ara biçimdir.

³⁰ -mAş- < -m+A-ş- (Korkmaz, 2003: 129).

lehçelerde canlı ve çok işlek olan bir addan fiil türetme eki” (s. 116) ve Karaağaç’ın, “Addan eylem yapma eklerinin en işlek olanı” (s. 306) biçimlerinde ifade ettikleri [+lA-] eki bu çalışmada da en çok türemiş fiil yapısında bulunan yapım eki özelliğine sahiptir.

Bu durum sıklığı en yüksek [-ş-], [-n-], [-tIr-], [-t-], [-l-], [-DIr-], [+dA-], [+sIz+], [-m+] ekleri için de geçerlidir. Bunlardan [-ş-], [-t-] ve [-n-] ekleri bulundukları örneklerin büyük bir kısmında [+lA-] ekiyle birlikte kullanılmıştır. [+lA-] eki tek başına 1074 örnekte kullanılmışken bu ekin birleşik yapılardaki kullanım sıklığı şu şekildedir: [+lA-n-] (890), [+lA-t-] (588), [+lA-ş-] (834).

Bu eklerin kullanım sıklığıyla ilgili veriler, *Türkiye Türkçesinin Türetim Ekleri-Bir Döküm Denemesi* başlıklı çalışmada (Uzun vd., 1992) elde edilen verilerle de uyum sağlamaktadır. Türkçe Sözlük’ün (TDK) 7. baskısının veri tabanı olarak kullanıldığı ve isim ile fiilden oluşan 14.635 madde başının incelendiği bu çalışmada 191 ek belirlenmiştir. Bunlardan sıklığı en yüksek on ekin arasında [+lA-], [(+lA)-ş-], [-tIr-],³¹ [-n-] ve [-t-] ekleri bulunmaktadır.

Ayrıca, bu çalışmada sıklığı en düşük olduğu belirlenen yapım ekleri için de aynı durum söz konusudur. Örneğin, sıklığı en düşük eklerden [+gAn+], [-gAç+], [-Inç+], [-AcAk+], [-mur+], [+ncI+] ve [+tI+] ekleri, isim yapım ekleri olmaları nedeniyle bir kenara bırakılırsa sadece iki örnekte görülen [+rA-] isimden fiil yapım eki için Banguoğlu “(...) çok eskiden verimli olmuş olmalıdır.” (s. 221), Korkmaz, “Eski Türkçede de sayılı birkaç örnek vermiş bir ek” (s. 121), Karaağaç “Bugün işlek bir ek değildir.” (s. 314) ifadelerini kullanmıştır. Gencan’ın sadece başlık açtığı ve örnek verdiği (s. 308) bu eke Ergin yer vermemiştir.

Sonuç

Henüz tamamlanamayan *Türkiye Türkçesindeki Türemiş Fiillerin Yapım Eki Dizilimleri* başlıklı yüksek lisans tezindeki verilerden yararlanılarak ve bu verilerin kısaca değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan bu çalışmada elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. Türk Dil Kurumu tarafından 2023’te 12. baskısı yayımlanan Türkçe Sözlük’ün veri tabanı olarak kullanıldığı bu çalışmada, sözlükte yer alan 6775 türemiş fiilin biçim birimi çözümlemeleri eş zamanlı yöntemle yapılmış ve bu fiillerde bulunan yapım eklerinin dizilimleri belirlenmiştir. Bu dizilimlere göre de türemiş fiiller sınıflandırılmıştır.
2. Yapılan incelemede Türkiye Türkçesinde kullanılan bu fiillerin 40 farklı yapım eki dizilimine sahip olduğu, bu dizilimlerin de farklı özellikleri bulunduğu belirlenmiştir.
3. 40 farklı yapım eki dizilimi, köke eklenen 1 ila 7 yapım ekinden oluşmaktadır. İsim köklerine eklenen farklı nitelikteki yapım ekleriyle çeşitli türemiş fiiller türetilmiştir. Buna göre tek yapım ekli dizilimlere *tek biçim birimi yolu*, birden çok yapım eki bulunan dizilimlerde ise aynı türde eklerle yapılan türetmelere *eş biçim birimi yolu*, farklı olanlarla yapılan türetmelere *ayrık biçim birimi yolu*, eş ve ayrıkların birlikte kullanıldığı dizilimlere ise *karma biçim birimi yolu* adı verilmiştir. Türkçede ancak bu yollarla gerçekleştirilecek fiil türetimleri “eklenme ağacı” adını verdiğimiz bir şemayla gösterilmiştir.
4. 6775 türemiş fiili oluşturan 40 farklı yapım eki dizilimi üzerinde farklı açılardan ve çok ayrıntılı yorumlar yapılabilir. Ancak bu yorumların Türkiye Türkçesindeki sözcük türetme dizgesi ve dizilimlerini kapsayabilmesi için bu çalışmanın türemiş isimler için de yapılması gerekir. Yine de belirlenen 40 farklı yapım eki dizilimiyle ilgili yapılacak temel tespit, en yüksek örnek sayısına sahip dizilimlerin en fazla üç, en düşük örnek sayısına sahip dizilimlerin dört-yedi arasında eklenme basamağına sahip olduğudur. Bu dizilimlerin örnek sayıları göz önüne alındığında bu durum, evrensel bir dil bilimi kuralı olarak kabul edilen “en az çaba yasası”na uygun bir dağılımdır. Yapım eki dizilimlerinde ek sayısı arttıkça örnek sayısı azalmaktadır.
5. İncelenen türemiş fiillerin içerisinde en çok yapım eki olan fiilin yedi yapım ekiyle oluşturulmuş *an+la-m+sız+la-ş-tır-t-l-* fiili olduğu görülmüş ve bu fiilin dizilimi eklenme ağacı üzerinde gösterilmiştir. Böylece farklı bir “morfolojik tahlil” yöntemine başvurulmuş ve yapım ekli sözcüklerin³² eklenme ağacı üzerinde gösterilme yöntemi belirtilmiştir.

³¹ Ek, bahsedilen çalışmada bu şekilde, “t” harfiyle gösterilmiştir.

³² Çekim ekleri de bu gösterime eklenebilir. Bu gösterime “eklenme ağacı” denmesinin nedeni budur. Herhangi bir *sözcük biçiminde* yer alan tüm ekler basamak biçiminde bu şema üzerinde gösterilebilir. Ancak bu çalışmanın konusu yapım eki dizilimi olduğu için sadece örnek bir *sözlük/sözcük birimine* yer verilmiştir.

6. Yapılan incelemede türemiş fiillerin yapısında yer alan toplam 88 farklı yapım eki bulunduğu, örnek sayısına göre sıklığı en yüksek türün FFYE ve İFYE olduğu görölmüştür. Bu dağılım elbette örneklemin türemiş fiiller olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu yapım eklerinin kullanım sıklıkları göz önüne alındığında bunların Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında verilen işlekle ilgili bilgilerle de örtüştüğü görölmüştür.

Sonuç olarak, sadece türemiş fiiller üzerinde yapılan bu incelemeyle Türkçenin yapım eki dizilim biçimleri ortaya çıkarılmış ve böylece “yapım eki dizilim kataloğu” oluşturulmaya başlanmıştır. Ancak Türkiye Türkçesi söz varlığının tamamını kapsayacak bir kataloğun ortaya konabilmesi için aynı işlemin türemiş isimler için de yapılması gerekmektedir. Böylece birçok dil bilimci ve Türklük bilimci tarafından dile getirilen ancak günümüze kadar sistemli ve kapsamlı bir biçimde incelenememiş Türkçenin bu türetme sisteminin işleyişi ortaya konmuş olacaktır. Ayrıca bu katalog sayesinde yeni sözcük türetilirken sözcüğün Türkçenin yapısına uygun ve örneği daha çok olan bir dizilime sahip olmasına dikkat edilecek, böylece yeni türetilen sözcüğün “tutunma” olasılığı artacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayımlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiğı Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütölmüş ve raporlanmıştır.

Kaynakça

- Atalay, B. (1946). *Türkçede kelime yapma yolları*. İbrahim Horoz Basımevi.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Can, Ö., Akşehirli, S., Koşaner, Ö., & Özgen, M. (2022). *Dilbilgisi bileşenleri* (2. baskı). İthaki Yayınları.
- Demir, N. & Yılmaz, E. (2014). *Türk dili el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Eker, S. (2005). *Çağdaş Türk dili*. Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (1997). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Erkman-Akerson, F. (2005). *Göstergebilime giriş*. Multilingual Yayınları.
- Ersan, R. (2022). *Türkiye Türkçesinde kökteş kelimeler üzerine bir dil incelemesi* [Doktora tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler* (N. Demir, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kabakçı Yeşiltepe, E. (2019). *Türkiye Türkçesinde bağlı morfepler* [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Karaağaç, G. (2002). *Dil, tarih ve insan*. Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin dil bilgisi*. Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2024). *Türkçenin kökteşler sözlüğü* (3 cilt). Akçağ Yayınları.
- Karataş, M. (2019). *Her yönüyle Türk dili*. Kimlik Yayınları.
- Karataş, M. (2020). *Türkçe ve felsefe terimleri*. Pegem Yayınları.

- Korkmaz, A. (2008). *Kökteş iki kelimenin yan yana gelerek oluşturduğu fiil yapıları* [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mungan, G. (2002). *Türkçede fiillerden türetilmiş isimlerin morfolojik ve semantik yönden incelenmesi*. Simurg Yayınları.
- Nakipoğlu, M., & Üntak, A. (2006). Türkçede eylem sayısı ve biçimbirimsel özelliklerine göre eylem sayıları. *Dilbilim Araştırmaları*, 17, 129–164. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Sarı, İ. (2015). *Türkçede ekleme dışı sözcük yapımı ve sözlükselleşme* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Türkçe sözlük* (2023, 12. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim temel kavramlar*. Papatya Yayıncılık.
- Uzun, N. E., Subaşı, U., Kotan Aksan, Y., & Aksan, M. (1992). *Türkiye Türkçesinin türetim ekleri: Bir döküm denemesi*. Şirin Kırtasiye.
- Yıldız, İ. (2024). *Türkiye Türkçesinde fiilden türetilmiş kökteş sözcük aileleri* [Yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 02.04.2025–10.06.2025)

EXTENDED SUMMARY

Language has many functions, especially communication. It is a set of interconnected layers, including sound, words, suffixes, phrases, sentences, and meaning. One of these layers is the morphological component, which consists of free and bound morphemes. One distinctive morphological feature of Turkish is agglutinative. Constructive and inflectional bound morphemes (suffixes) are added to word bases (roots or stems) according to certain rules to create new words and enable words to relate to each other in sentences.

In the Turkish language, there are multiple methods for deriving new words. The most fundamental and prevalent of these is the forming new words with derivational bound morphemes (suffixes). A considerable number of neologisms can be derived from noun or verb bases with different sequences of derivational suffixes. Consequently, the method yields "cognate word families" derived from a common root. Consequently, different derivational suffix ordering patterns make up this set of words.

The additive structure provides great efficiency in deriving new words and enables the creation of millions of concepts with its many construction suffixes. It has been determined that there are more than 100 derivational suffixes in Turkish. This feature provides the opportunity to express all new information and concepts, especially words borrowed from foreign languages, with a Turkish word. Thanks to this feature, terms in many fields, such as science, art, technology, philosophy, and literature, can easily be found in Turkish.

Verbs are an important part of a language's vocabulary. According to their structure, these verbs can be simple, derived, or compound. The Turkish Dictionary (TDK, 12th edition, 2019), which contains words used in written Turkish and one of its contemporary dialects, has 82,135 entries. For this study, 6,824 derived verbs were identified in the dictionary. Forty-nine verbs with morphemic issues were excluded from the study, and the analysis was conducted on 6,775 verbs. A morphemic analysis of these derived verbs was conducted simultaneously. Therefore, when identifying the derived verbs, attention was paid to ensuring that the relevant root was found in the Turkish Dictionary. This approach aimed to analyze the derived verbs accurately and ensure that the derivational suffix ordering patterns were error-free.

Morphologic analysis of derived verbs in Turkish reveals different ways of producing these verbs according to the derivational suffix ordering patterns.

Single Morpheme Path: This is how a verb is derived from a noun using one of the verb or verb-verb derivation suffixes.

$NR^{33} + NVS^{34} = DV^{35}$ (ör. *ağır+la-*)

Same Morpheme Path: This is a method of creating derived verbs by adding the same type of suffixes (VVS) to each other.

$FK - VVS - VVS =$ (ör. *aş-t-n-dir-*)

Different Morpheme Path: This is a method of deriving derived verbs by adding different types of derivational suffixes (NVS and VVS) to one another. However, the final derivational suffix in the sequence must be either NVS or VVS.

$VR - VVS - VNS^{36} + NVS = DV$ (ör. *al-t-n-tı+la-*)

Mixed Morpheme Path: This is a method of creating a derivative verb by combining co- and/or disjunct morphemes.

$VR-VVS-VVS-VNS+NVS =$ (ör. *yum-u-r-t-[g]a+la-*)

vd.

A total of 6,775 derived verbs were analyzed and classified according to their morphemes. This analysis determined that these verbs have 40 derivational suffix ordering patterns and that there are 40 ways to derive verbs in Turkish. The basic information about these ordering patterns is as follows:

³³ noun root

³⁴ noun to verb suffix

³⁵ derived root

³⁶ verb to noun suffix

Of the derived verbs, 23 come from noun stems (4,700 examples), and 18 come from verb stems (2,072 examples).

Two thousand two hundred and forty of the derived verbs are formed with a single derivational suffix. Five hundred and seventy-one are derived by comorphemic attachment, and 2,772 are derived by disjunct morpheme attachment. There are 13 ordering patterns types with the disjunct morpheme pathway. There are 24 sequences with the mixed morpheme path and 1,189 derived verbs.

The ordering patterns with the most samples (2,193) is NR+NVS-VVS.

Below are a few ordering patterns with the fewest samples (only one).

NR+NVS-VNS+NNS+NVS-VVS-VVS-VVS (*an+la-m+sz+la-s-tr-t-l*)

Of the 40 sequences determined, the sequence with the most derivational suffixes and the most examples is as follows:

Two-digit (derivational suffix) ordering patterns with a prefix and the number of examples: 2,849

Among the analyzed derived verbs, it was observed that the verb with the most derivational suffixes was *an+la-m+sz+la-s-tr-t-l*, formed with seven derivational suffixes. Accordingly, it can be concluded that these verbs have seven affixation steps.

Of the 40 construction suffix sequences that comprise 6,775 derived verbs, four different derivational suffixes are evident their structure. These ordering patterns contain 88 derivational suffixes. Their distribution and frequency according to type is as follows: NVS: 25, VVS: 15, VNS: 13, VNS: 35

In the derived verb structures in which a total of 88 different construction affixes were determined to be used, the ten construction affixes with the highest frequency of use and the number of examples are as follows: [+lA-] (9242), [-s-] (3671), [-n-] (2985), [-DIr-] (2428), [-t-] (1456), [-l-] (1009), [+dA-] (330), [+sIz+] (165), [-m+] (163).

The ten derivational suffixes with the lowest frequency of use in the structures of the 6772 derived verbs studied and the number of examples are as follows: [+gAn+] (2), [+rA-] (2), [+sI-] (2), [-gAç+] (2), [-Inç+] (2), [-AcAk+] (2), [-mur+] (2), [+ncI+] (1), [+tI+] (1).

As a result, in this study, the morphemic analysis of 6775 derived verbs identified by scanning the Turkish Dictionary was performed simultaneously, the construction suffix ordering patterns in these verbs were determined and classified, and it was seen that the identified derived verbs had 40 different derivational suffix ordering patterns. In this way, the ordering patterns of the derivational suffix forming the derived verbs in Turkish, in other words, the “the index of derivational suffix ordering patterns” was started to be created. It was shown on the example that such verbs can also be analyzed with a scheme called “affixation tree”. However, in order to create catalog that will cover the entire Turkish vocabulary, the same process should be carried out for derived nouns.